

חדר 17

מסע אישי

מחופו של אבן
לחופה של תקנה

”רַנְנוּ צְדִיקִים בַּיהוָה”
לְיִשְׂרָאֵל נְאוּהַ תְּהִלָּה”

(תהלים ל"ג, א')

לעילוי נשמת הורי
אברהם ונאוה ליברמן
עליהם השלום.

מאת בנם
אמנון יוסף ליברמן

חשון-שבט תשע"ח

להארות והערות: amnon.y.liberman@gmail.com

עיצוב כריכה: Argaman Creative

תוכן העניינים

7.....	הקדמה
9.....	פרק א': בין המצרים
12.....	פרק ב': חדר י"ז
14.....	מַלְבוּשׁ הַיּוֹסֵר
16.....	אחרית הימים
18.....	שלשה שותפים באדם
20.....	כבד את.....
22.....	פרק ג': לילות אחרונים
22.....	ליל תשעה באב
24.....	ליל הצמא הגדול
26.....	ניסיתי שיפרח עוד הפרח
27.....	ליל קצרה הנשימה
30.....	פרק ד': לקחים ונחמה
30.....	נפתחת הדלת
32.....	ליוויתי אותך וליווית גם אותי
36.....	חֵשֶׁב דַּרְכֶיךָ
39.....	רבו היבטים בנפשך
42.....	הַעֲרַךְ יָמִים
46.....	מה היה לך, הנשברת?
46.....	זיקה אחדותית ומסורת מופלאה
48.....	בהעדר נבואה - חשבון נפש
54.....	בְּנִין הַתְּעֵלוּת בַּחוּף נַחְמָה
60.....	מילות תודה

הקדמה

בי' באלול, תשע"ז (1 בספטמבר, 2017) נפטרה אמי האהובה, נאוה ליברמן ע"ה, אחר מאבק בן שבועות בודדים במחלה היפר-דלקתית חריפה. המחלה התבטאה בהתקפה של המערכת החיסונית על שאר מערכות גופה עד כדי גרימת נזקים משמעותיים שהובילו, לדאבון לבנו, לפטירתה.

לצד ההתמודדות עם האבל ודרך שחזור של מעט מהחוויות והתחושות בתקופה שהובילה לפטירה, מבטאים העמודים הבאים מהלך מחשבה פנימי-אישי במלל, בפיוט ובהגות. זאת לצד מספר לקחים אישיים הנוגעים לתכלית האדם, תפקידו והתנהלותו מול אתגרי הזמן, למהות היחסים בין הורה לילדו ולמהותה של הנחמה.

עיקר השורות הבאות נכתבו במהלך מסע בן שבעה עשר ימים בנהיגה של איש אחד מחופה המערבי של ארה"ב לחופה המזרחי. יצאתי למסע זה שבועות ספורים לאחר גילוי מצבתה, וזאת על מנת לעכל ולהקל במעט על תחושת האובדן בעקבות הפטירה ועל הניסיונות הקשים שקדמו לה. ארבעת הפרקים שלהלן, מכילים שבעה עשר שירים, בליווי שורות מקדימות, חלקן מעטות, וחלקן בנות כמה עמודים, המנסות לתת הקשר רעיוני או חווייתי לכל אחד מהם.

שבעה עשר היה מספר החדר הפרטי ביחידה ההמטולוגית בה שהינו בשלושים הימים האחרונים לחייה של אמי. בנוסף, בלטה במיוחד לעינינו העובדה, שחלק המשבר החריף באירועים שהובילו לפטירתה החל מיד לאחר השבעה עשר בתמוז, שהוא פתיחתה של תקופת בין המצרים בלוח השנה העברי.

במשך קרוב לשבעה שבועות של אשפוז סעדנו אחותי ואני את אמנו

פרק א': בין המצרים

(לוס אנג'לס, קליפורניה - סקוטסדייל, אריזונה)

ימי בין המצרים הם שלושת השבועות שבין צום שבועה עשר בתמוז (היום שבו הובקעה חומת ירושלים בין שאר אירועים) לצום תשעה באב (היום שבו חרב בית המקדש).

תקופה זו בלוח השנה העברי התגלתה במהלך הזמנים כתקופה בה החלו או הגיעו לשיאם שורה של גזרות ואירועים קשים רבים בתולדות ישראל בעת העתיקה ובעת החדשה. מלבד עשרת הדברים המופיעים במסכת תענית שבמשנה¹, ניתן גם למנות את חטא המרגלים, כיבוש ירושלים והטבח על ידי הצלבנים במאה ה-11, חורבן העיר ביתר ודיכוי מרד בר כוכבא, גירוש ספרד ב-1492, רצח כל אנשי העירה טלז במלחמת העולם, גירוש יהודי גטו ורשה למחנה ההשמדה טרבלינקה, פריצת מלחמת לבנון השנייה בתשס"ו, ועוד רבים. בכל אופן, עקב סמיכותם של אירועי י"ז תמוז ותשעה באב בימי חורבן הבית, נוהגים בישראל בתקופה זו שבין הצומות ומזה כאלפיים שנים מקצת הלכות אבלות, המתגברים בתשעת הימים שלפני תשעה באב.

בשנה שחלפה קיבלו ימים אלה גוון אישי ומיוחד, מפני שהם סימלו עבורנו את תחילת דעיכתה של אמא.

יומיים לאחר צום י"ז בתמוז, נבדקה אמא עקב תחושה רעה חוזרת ונשנית. התוצאות, שהגיעו ביום א', כ"ב תמוז, חייבו כבר למחרת היום זימון דחוף לבדיקה על ידי רופא מומחה למחלות דם. לאחר בדיקת מח עצם כואבת ויום ארוך במרפאה שבנו לבית ההורים, שם קרסה אמא והובהלה

¹ משנה מסכת תענית ד', ו' (נוסח הרמב"ם): "חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבועה עשר בתמוז וחמישה בתשעה באב בשבועה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא ייכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה בית תור ונחרשה העיר משכנס אב ממעטין בשמחה"

ברוב שעות היום וגם בלילות רבים וארוכים. במהלך השבועות הצמודים יחד, היתה אמא בהכרה מלאה עד ימיה האחרונים, ועדיין בהירת מחשבה ומודעת גם בשעותיה האחרונות, וזאת לצד ההיחלשות המהירה של גופה.

כך יצא שזכינו לרגעים משותפים אחרונים ומיוחדים שנחרתו בלבנו לעד.

לצד לילות וימים קשים ביותר, היו רגעים רבים של קרבה, של עצב וגם שחוק, שיחות ארוכות, נשיאה משותפת בעול ותמיכה וטיפול באם אהובה, שהיוו מעט מזעיר מחוב גדול שלעולם לא יכול להיפרע ישירות.

בעצם ימי עריכת ספר קצר זה, ואך כארבעה וחצי חדשים לאחר פטירתה של אמא, הלך גם אבי אברהם ע"ה לעולמו באופן פתאומי.

עם לכתו של אבא, תם בית הורינו. אותו מקום ש"תמיד היה שם", כשרש משפחתנו, וכמוקד של חום, תמיכה וקבלה ללא תנאי, איננו עוד.

ההכרה בנקודה זו, מעצימה מחדש בימים אלה שלאחר השבעה על אבא ז"ל, אף את פטירתה של אמא, ואני מוצא עצמי מתאבל על העדר שניהם כאחד, ועל העדרו של כל אחד לחוד.

למרות פטירתו של אבי, והאבל המחודש שפרץ לחיינו, לאחר שכבר הופיעו ניצני נחמה, החלטתי שלא לשנות דבר מגרסתו המקורית של "חדר 17", ולהותירו כפי שהיה: תיאור אישי של כמה מהחוויות, הלקחים והתובנות הקשורים בלכתה של אמא.

יהי רצון שיהיו השורות הבאות לעילוי נשמת אמי יקירתי, נאווה בת ר' אבא ורבקה, עליה השלום, ולעילוי נשמת אבי מורי אברהם בן יעקב ואסתר, עליו השלום, כמו גם עזר לנו ולכל האבלים באשר הם, שזוהי דרך כל בשר וחלק ממעגל החיים המבורך.

באמבולנס לבית החולים "מאיר" בכפר סבא.

כעבור חמישה עשר יום, בתשעה באב עצמו, בעת צהריים אפלים, הגיעו הרופאים לאבחון סופי של המחלה.

וכעבור שלושים ואחד ימים נוספים כבה האור.

הַקִּיץ הַגִּיעַ,

וְהַשָּׁמַשׁ קָפְחָהּ,

וְאֵת קַמְלָתָּהּ -

בֵּין הַמְּצָרִים.

בְּרֵאשׁוֹן בּוֹ קָרְסָתָּהּ,

וְרוּחָהּ אֵיתְנָהּ,

אֶף הַבְּקָעָה הַחוּמָּהּ.

וּמִשָּׁנֹכְנֹס אֵב

מִמַּעֲטִין בְּשׁוֹמְחָהּ.

וּבְתִשְׁעָה בּוֹ חָרַב הַבַּיִת,

וְהָרוּפָא הִסִּיק,

וְהַגְּשִׁימָה קִשְׁתָּהּ.

וְעוֹד שְׁלוֹשִׁים

וְעוֹד אֶחָד.

וְאֵיגַף עוֹד.

פרק ב': חדר י"ז

(סדונה, אריזונה)

לאחר האבחון הסופי של מחלה נדירה², הועברה אמא במוצאי תשעה באב לטיפול כימותרפיה דחופים ביחידה ההמטולוגית. לאחר יום, שובצנו בחדר י"ז, הלוא הוא חדר שבעה עשר, שם שהינו כאמור כשלושים ימים עד לפטירתה.

החדר הפרטי, המסודר והנוח הצביע על כך שמדובר מבחינת הרופאים והמחלקה בחולי קשה, שמחייב הנעמת זמנה של החולה במידת האפשר.

דבר לא נאמר, אך משנכנסה אמא לחדר י"ז, היא החלה לבכות, כאילו חשה שמכאן לא תצא עוד.

לבנו יצא אליה, חיבקנוה וסידרנו בדממה את חפציה המעטים. השמש שקעה בחלון המערב והערב ירד.

התכווננו לבאות.

בִּי"ז בְּכִינוּ כְּעַם,
וּבִי"ז בְּכִיתָ גַם אַתָּה.
וְנִבְקְעָה הַחוּמָה,
וְנִשְׁבְּרוּ הַלְּוַחֹת,
וְהַעֲמַד הַצֶּלֶם.

בִּי"ז שָׂרַף אֶפּוֹסְטֵמוֹס³
וּבִטַל הַתְּמִיד.
וּבִי"ז שָׁלַף,
מָה רָאִיתָ?

הֲאִם רָאִיתָ שֶׁבִּטַל הַמְּתִמֵּד?
הֲאִם חָזִיתָ אֶת קֶץ כָּל בְּשָׂר?
הַנִּפְלָה רוּחָךָ?

וְאֲנִי רָאִיתִי אוֹתְךָ.
אֶף עֵינַי שָׂרְפוּ בְּדַמְמָה.
וְזָכַרְתִּי.
שֶׁהִנְרָאָה כְּתִמֵּד - הוּא זְמַנִּי.
וְשֶׁהִרְגַע הִבָּא - אֵינּוּ תְלוּי בִּי.

וְקִצְרָה יְדֵי.

³ הצורך הרומאי ימ"ש, שורף התורה בי"ז בתמוז בשנת חורבן הבית

² HLH או Hemophagocytic Lymphohistiocytosis שהינה מחלה נדירה עד מאד עם סימפטומים דומי סרטן ובה תוקפת המערכת החיסונית איברים חיוניים בגוף. למרות שאינה סרטנית, מחייב תהליך המאבק במחלה זו טיפול כימותרפי במטרה לדכא את המערכת החיסונית.

מְלִבוּשֵׁי הוֹסֵר

(גרנד קניון, אריזונה - ניו מקסיקו)

חדר י"ז היה, כאמור, ביתה האחרון של אמה.

גם לאחותי ולי הפך המקום למעין בית למשך חודש שלם. אני זוכר גם כעת כמעט כל פרט בכל אחד מארבעת קירות החדר.

בזה החדר, זכינו לכבד אם, ראינו את שבריריות הגוף וזמניותו, וראינו גם את רוח האדם בתפארתה.

רוח האדם שגם בהיחלש הגוף, בסבלו ובחולשתו, מסוגלת להכיר טוב לכל אחד ואחת מהמטפלים בה, החל מעובדות הניקיון, והאחים והאחיות הרבים שאת שם כולם זכרה, וכלה בצוות הרפואי המופלא שלכמה מחבריו אף קראה בשמות חיבה.

רוח האישה המסוגלת לומר מילה טובה גם כשנדקרת הזרוע בפעם החמישית תוך דקה ועל גבי שלל שטפי דם גדולים, עת המתמחה אינו מצליח למצוא וריד ראוי לפליטה.

רוח אמי המחייכת אלי מתוך כאב, הזוכרת את נועם הליכותיה, והעוסקת ביושר בחשבון נפש, שאת תוצאותיו הביעה דרך שיחות רבות שבדיעבד נראות כמעין סיכום. רוח המלומדת בנתינה ובגמילות חסדים, שהתבטאה אף בבית החולים בבקשה מזדקדקת לשי של הכרת תודה למטפליה במחלקה הקודמת, ובדאגה לעבודות תלמידותיה שאמורות היו בימים אלה להתלות בתערוכת סיכום השנה.

לוי היתה זו הרוח מחומר כלה, ההיתה מתעלה בעוד הגוף קמל?

הִלְבוּשׁ הוּא הַגּוֹף,

וּמְלִבוּשֵׁי הוֹסֵר.

חֲזַר לַעֲפֹר.

אֹי, מַה הָיָה לָנוּ.

אֲבָל, זוּהִי דְרֶגֶךְ כָּל בָּשָׂר.

וְרוּחַ הַטּוֹבָה

וְנִפְשֵׁי הַמְשֻׁפָּלִת

וְנִשְׁמַתֶּךָ עֲדִינָה, תְּמִימָה.

הַתְּעַלְתָּה לְהַמְשִׁיךְ גּוֹרְלָהּ.

מְצִידַת הַיֵּטֵב.

בְּמַעֲלוֹת מְדוּתֶיךָ,

בְּמַתָּן, בְּטוֹב לֵב, בְּגִבּוֹרָה.

בְּיֶשֶׁר לֵב,

וּבְטוֹב עֵינַיִם,

מֶה נְאוּה לְיִשְׂרָאֵל תְּהִלָּהּ.

וְגַמְלַת חֲסָדִים,

וְזִכְרַת שְׂרָשִׁיךָ,

וְהַשְׂקִית עֲנֻפֶיךָ.

וְיִצְרַת, וְאַהֲבַת,

וְנַתַּת מִכָּל לֵב.

אֲכֹ, מִלְּאָה מְרִכּוּלְתֶךָ.

אחרית הימים

(אמרילו, טקסט)

בחדר י"ז ראינו היבט נוסף של רוח האדם בתפארתה.

שם חברו צוות אנשים, מהרופאים ועד עובדי הניקיון, דרך המתמחים, האחים והאחיות, והעוזרים הסיעודיים, לתצוגה של יחס אנושי חם, טיפול מסור, אכפתיות ותמיכה, לצד מקצועיות רבה, איש אישה בתחומם. זו ישיבה עם אמא בהפסקת משמרתה, וזה נשאר יותר זמן מהרגיל כדי להסביר באריכות תהליך זה או אחר. זו הגיעה לשאול לשלומה גם כשלא היתה מופקדת על חדרה, וזו הבטיחה לי שתנקה את החדר כאילו היה זה ביתה שלה, וכן עשתה. שיש דרך לבצע עבודתך כיוצא ידי חובה, ויש היודעים לתת דבר מה נוסף גם כשעסוקים בעשייה שגרתית בעבודתם או בביתם, ובכך מעלים את נתינתם ואת עצמם בדרגות רבות. ואיזונים קטנים אלה הם לקח למתבונן, לכל תחום בחיים.

שם ראינו רופאים במעלת מקצועיותם, אך גם בהכרת מגבלותיהם, ובהדגשת אנושיותם.

שם גם ראינו שיצחק וישמעאל הם אכן בני אב אחד.

תורת ישראל מספרת איך יחדיו קברו יצחק וישמעאל את אביהם, אברהם אבינו ע"ה, עם שובו של ישמעאל לאוהל נערותו. "וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשִׁיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׂבַע וַיֹּאסֶף אֶל עַמְיִנוּ. וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנָיו אֶל מַעֲרַת הַמְּכַפְלָה"⁴.

וגלגל סובב בעולם.

ראינו כיצד יכולים בני הדודים לשתף פעולה נאמנה יחד, ולהבליט את

⁴ בראשית כ"ה ח'-ט

המשותף מהשונה, כאשר צאצאי יצחק וצאצאי ישמעאל, בני אברהם, טיפלו באמא באכפתיות וחמלה, בשיתוף פעולה ובכבוד הדדי עד רגיעה האחרונים.

עד שעותיה האחרונות, וככל שְׁיִכְלָה, התייחסה אמא בחום ובאהבה, בְּרִכּוֹת ובעדינות, כלפי כל מי שבא עמה במגע. ו"כַּמִּים הַפְּנִים לַפְּנִים כִּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם"⁵, וכך זכתה לטיפול מסור מאין כמותו, בהשגחה פרטית מדוקדקת וברורה למתבונן.

א.

בְּחֶדֶר י"ז אַחֲרֵית הַיָּמִים.

אַחֲרֵית יָמֶיהָ,

וּמִבֵּט לְעֵתִיד.

עַתָּה יִגּוֹר זָאֵב עִם כֶּבֶשׂ⁶

וְנִמְרַע עִם גְּדִי יִרְבֹּץ.

וְהַתְּעַלְתָּה רוּחַ הָאָדָם,

עַדֵּי עַד.

בְּעוֹלָם הַזֶּה

וְלְעוֹלָם הַבָּא.

ב.

מ"ח שְׁעָרִים לַחֲכָמָה,

במ"ח נְקֻנֵּית תּוֹרָה⁷,

וּבְגִיל מ"ח

הַחֲכָמָתִי שׁוֹב.

דִּרְכָּה.

בְּחֶדֶר י"ז רָאִיתִי נְכוּחוֹת,

אֶת כָּל מְדוּתֵיךְ הַטּוֹבוֹת.

עַתָּה זְמַן לָךְ בּוֹרֵא כָּל בְּשָׂר,

אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת,

מִכְּחוֹן שֶׁל אֲמָתוֹת.

וְעַמְדָּתְךָ בּוֹ בְּגִבּוֹרָה.

וְשׁוֹב,

לְמַדָּתְךָ אוֹתִי אֵיךְ לֵהִיֹּת.

⁵ משלי כ"ז י"ט

⁶ וְגַר זָאֵב עִם כֶּבֶשׂ וְנִמְרַע עִם גְּדִי יִרְבֹּץ וְעַגְל וְכִפִּיר וְיִמְרִיא יַחְדָּו וְנִעַר קֶטַן נִהַג בָּם (ישעיהו י"א, ו')

⁷ גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלשים מעלות, והכהונה בעשרים וארבע, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים. ואלו הן... " (מסכת אבות, פרק ו', ו')

שלשה שותפים באדם

(אמרילו, טקסס - אוקלהומה סיטי, אוקלהומה)

בזה החדר עברו השעות לאטן.

זכיתי להצחיקה עד דמעות, וגם לחשוק שפתיים בסבלה.

היו לנו בו שיחות אחרונות ארוכות על מגוון נושאים, בעודנו שומרים על אופטימיות, מתפללים לרפואה, ונלחמים במחלה האכזרית, כל אחד ממקומו, תוך תקווה שברגע הבא אולי תבוא התאוששות.

אך בדיעבד ניכר שהתכוננו גם לקץ הימים.

כדרכה, ובהיותה תמיד נותנת ומעניקה, עצמאית ולא תלויה באחרים, חשה אמא אי-נוחות רבה להיות "מהמקבלים ולא מהנותנים", עת היתה מטופלת על ידינו ועל ידי כלל הצוות.

אמרתי לה באותו הזמן, שכל מה שהיא מקבלת ואי פעם תקבל מאיתנו, זו אך טיפה קטנה באוקיינוס, לעומת מה שקיבלנו ממנה.

ומאז, ובייחוד בשעות הבוקר המוקדמות בהגיעי אל חדר 17, הייתי קורא אליה: "מה שלומך הבקר, אוקיינוס?"

והיא חייכה חיוך מרוצה. והשלימה.

שְׁלוֹשָׁה שְׂתָפִים בְּאָדָם.

אָמוֹ וְאָבִיו,

וּבּוֹרְאָם.

וְשִׁשְׁרֵת הַדּוֹרוֹת

נֶרְקָמְתָּ,

לְאֵלֹהֵי.

חָלָהּ הִיא,

אֶחָד

חָלָהּ הִיא.

וְהַמְקַבְּלִים,

מוֹסְרִים.

וְהַמְעַבְּרִים,

מְקַבְּלִים.

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם.⁸

מְלַמֵּד הַחֹכֵם⁹: שְׁמַע בְּנִי!

-מוֹסֵר אָבִיךָ.

וְאֵל תִּטֵּשׁ!

תּוֹרַת אִמְךָ.

שְׁמַע בְּנִי! וְרֵאָה.

מָה שְׁקִבְּלָתְךָ רֵחֵב רֵחֵב,

וְעֵמֶק.

מִי יְכִילֵנוּ?

יָמִים כְּלִילוֹת

שָׁנִים רְאשׁוֹנוֹת

שָׁנִים אַחֲרוֹנוֹת.

חַיִּים.

רֵחֵב מִנֵּי יָם,

עֵמֶק מִנֵּי תְהוֹם.

חֹב,

לְעוֹלָם לֹא יִחְזֹר.

וְכָל מִתְּנֵן כְּנִגְדּוֹ

כְּטִיפָה בְּמִי נִהַר.

⁸ זה ספר תולדות אדם ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו. (בראשית ה', א')
⁹ שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמה. (משלי א', ח')

כבוד את

(ליטל רוק, ארקנסס - נאשוויל, טנסי)

קרוב לשבעה שבועות, יום-יום, ולילות רבים, עבדנו אחותי ואני שכם אל שכם בטיפול באמנו. בתורנות וגם ביחד, בשיתוף פעולה ובנאמנות רבה. מודה אני על האפשרות להתפנות כל כולי למה שהיה צריך ולכמה זמן שהיה צריך. הרי אין זה מובן מאליו.

וידעתי, שעשינו כל מה שהיה לאל ידנו. ועוד ידעתי, שאמנו מאוד העריכה את זה. באחד הימים האחרונים לחייה, אמרה לי בקול סדוק: "דע שאני יודעת כל מה שאתם עושים עבורי."

וזו עבורי נחמה פורתא.

כבוד את אביה

ואת אמה

למען יארכו¹⁰.

עתיק כימי עולם,

עמק כמצולות ים.

למען תעריכון.

שהרי איה תדע, אדם,

מאין באת

ולאן אתה הולך?

בכבוד ראש.

כבוד.

המבט בעיניך אשר,

ואמרת בך,

כדרךך,

עד כמה שמחה את בשנינו,

המקלים ולו במעט

על סבלך.

ושמח לבנו

כילדים העושים רצון אם.

השתדלנו, כבדנו,

קימנו.

וידעתי.

ובכך אתנחם.

¹⁰ "כבוד את אביה ואת אמה למען יארכו ימיה על האדמה אשר ה' אלקיה נתן לך" (שמות כ', י"א)

פרק ג': לילות אחרונים

ליל תשעה באב

(אוקלהומה סיטי, אוקלהומה)

בצהרי יום תשעה באב, יום חורבן שני בתי המקדש, ולאחר כשבועיים של חיפושים, ניסויים ותהייה, אובחנה מחלתה של אמא באופן סופי ונחרץ.

ברם, הלילה שקדם לאותם צהרי יום, היה הקשה שידענו עד אותו זמן. באותו לילה בלתי נגמר, סבלה אמא מחום גבוה ומצמרמורות עזות ובלתי נשלטות. ואני עמדתי מעליה, וניסיתי להקל על סבלה בכל דרך.

תשעה באב של צום, צמא וסבל, בלילה חשוך שבו כמו עצר הזמן מלכת.

מעתה תתווסף לתאריך זה גם משמעות אישית לזכר כל שהיה, עת הייתי עם אמא מערבו של אותו יום ועד לערב הבא.

בית ראשון וגם בית שני,

ואת רועדת ככל מאוּדָה.

עוד גזרה בין גזרות

בנינים של דורות.

לילה ארה

לאיו קז.

ליל צום, מצוקה,

ליל יראה.

ליל חסד,

וגזרה על ראשי.

ליל ט' באב שנת תשע"ז

נהפך מעתה לאישי.

ליל רעה ולא פחד,

לילה שחר ואפל.

כאלו כל הדורות על כתפינו,

אנא ממך...

שמע ישראל!

ואני עומד מעליך,

מנסה להקל על סבלך,

אך קצרה ידי גם הפעם,

ועוד שעות, ונחרב עולמך.

ליל הצמא הגדול

(סדונה, אריזונה)

ליל ח' באלול, יומיים לפני פטירתה, היה אף הוא "ליל שימורים" בלתי נשכח.

אמא סבלה מצמא בלתי פוסק בתוך ערפול הכרה, שלא הגיע לכדי רוויה.

במשך שעות רבות, מאחר חצות ועד עלות השחר, בחדר חשוך ואפל, סימנה כל פרק זמן קצר שצמאה נפשה לעוד. וכך כל כעשר דקות, פעמים רבות מספור, עמדתי מעליה להשקותה חזור וְהִשְׁקָהּ, חזור וְשָׁתָהּ. ושתתה קצת, וכעבור עוד דקות נזקקה לעוד, וכך כל הלילה.

ובכל פעם שהשקיתיה, תפסה בעדינות כף ידה את ידי, שהחזיקה בבקבוק השתייה ליד פיה, וליטפה אותי בעדינות.

תפסה וליטפה, וחוזר חלילה. והכל בשקט וללא מילים.

כי לא היה עוד מה לומר.

ולא היה אפשר.

ואני הערכתני כל רגע כזה, לצד הזוועה של ידיעת מצבה. והזכרתי לעצמי ליהנות מהרגע ולנצרו בלבי, שכן יתכן ולא יהיה עוד ליטוף שכזה.

ליטוף של אמא.

עוד ליטוף אחרון.

עוד מגע אימהי.

עוד הפרת הטוב

על מה שפגית בי.

כמעט חסרת הפרה,

וגרון נחר בצמא.

ועדין מעניקה.

לעולם לא אשכח את מגע כף ידך

באותו לילה אפל ויבש.

עת צמאת והודית בשתיקה,

והפרת טוב.

והעין טובה

גם כשעצומה.

והלב חם

גם בהתקרב קץ פעימותיו.

ואני,

עומד מעל מיטתך

וזוכר את מקומי.

ליל קצרה הנשימה

(אוקלהומה סיטי - ליטל רוק, ארקנסו)

בשבוע האחרון, יום ראשון, ה' אלול, החלה אמא להיחלש באופן רב ונָצַח.

בבקריו של יום שני התיישבה על כורסתה בפעם האחרונה, וממנה לא קמה עוד בכוחות עצמה. היא הועברה למיטתה, שם היתה מאותו בקר ועד יום פטירתה, יום השישי, העשירי באלול.

נחלשת והולכת, קמלה מול עינינו.

הרופאים עברו לתרופת חמלה ניסיונית, שמא תעזור, אך ללא הועיל. רמות הערכים השונים בדמה שקיוונו כי ירדו, הוסיפו לעלות, ואלה שקיוונו שיעלו, הוסיפו לרדת. והרופאים הרימו ידיים.

נשאר רק לקוות לנס גלוי, שלצערנו לא זכינו לו.

מבוקר יום שני ועד בוקר יום שישי, יום הפטירה, שהינו ליד מיטתה של אמא יום ולילה, לילה ויום. הייתי שם חמש יממות רצופות, שכללו ארבעה לילות ללא שינה וחמישה ימים קשים.

עד הלכה לבית עולמה.

ניסיתי שיפרח עוד הפרח

שְׁעוֹת אֲרָכוֹת שֶׁל צְמָא,

וְעִכְשׁוֹ עַד עֶשְׂרִים וּמֵאָה

כְּמִיָּה

לְלִטּוֹף שֶׁל אִמָּא.

כָּל עֶשֶׂר דְּקוֹת נֶחַר גְּרוֹנָה,

וְסִמְנֵת לְהַרְוֹת צְמָאוֹנָה.

וְהַשְׁקִיטִי אוֹתָךְ מִיַּם חַיִּים,

וְנִסִּיתִי שִׁיפְרַח עוֹד הַפְּרַח.

וְצְמָאֵת,

וּבְקִשְׁתָּ,

וְהַשְׁקִיטִי אֶז עוֹד,

כִּי לִילָה שְׁלָם

וְשָׁחַר.

אֶף קָרוֹ אוֹר בּוֹ זָרְחָה,

קָרוֹ עֲדִינָה.

עַת לְטַפֵּת בְּרֶף

אֶת יְדֵי הַמְּשָׁקָה.

וְיִדְעֵתִי אֶז

וְזָכַרְתִּי

שְׁאוּלִי

זֶה מְגַע אַחֲרוֹן.

וְלְטַפֵּת, וְהַשְׁקִיטִי,

וְגְרוֹנָה נֶחַר.

מִי בְּדַמְעֵ,

וּמִי בְּצְמָא.

וְלְעוֹלָם לֹא אֶשְׁכַּח,

אֶת מְגַע כֶּף יְדֵךְ,

עַת הַמְּשָׁכֶת וְנִתְתָּ בְּלִכְתָּךְ.

וְנִסִּיתִי שִׁיפְרַח עוֹד הַפְּרַח.

יְהִי שֵׁם ה' מְבָרָךְ.

חַמְשֵׁה יָמִים
וְאַרְבַּעַה לַיְלֹת,
וְהַלְכָתָּ.

לַיַּל דְּמָמָה.

לַיַּל צָמָא.

לַיַּל תַּפְלָה.

לַיַּל קְצָרָה הַנְּשִׁימָה.

רְגָעִים שֶׁל חֶסֶד,

רְגָעִים שֶׁל חֶלְשָׁה,

רְגָעֵי הַתְּעַלּוֹת.

וְזַעֲקָתָּ בַלְחִישָׁה,

וְגוֹפֶר הַתְּרוֹקֶן,

וְקַמְלָתָּ, הַתְּעוֹרְרָתָּ,

הַתְּעַלִּיתָ.

וּבַיּוֹם אַחֲרוֹן עֲרַפְלִי,
הַבְּלִיחָה צְלִילוֹת לְרַגְעִים.
שְׁלוֹשָׁה דוֹרוֹת סָבִיב לְעֲרִשְׁךָ
עוֹד פִּלְלָתָּ לְאַחֲזֵ בַחַיִּים.

וְשָׁקַעַה הַשְּׁמַשׁ

וְזָרְחָה.

קֶצֶר.

יוֹם הַשִּׁשִּׁי.

וַיִּכְלוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם¹¹.

וַיִּכַּל אֱלֹקִים.

הַשְּׁעָה שְׁמוֹנָה, וְחֲמֵשׁ דְּקוֹת.
הַשְּׁעָה שְׁמוֹנָה, וְחֲמֵשׁ דְּקוֹת.

וְעוֹד שְׁנֵיָהּ.

וְעוֹד שְׁנֵיָהּ.

וְעוֹד

שְׁנֵיָהּ.

עוֹד נְשִׁימָה.

הִי שְׁלוֹם, אָמֵא.

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל! ה' אֱלֹקֵינוּ, ה' אֶחָד.

קְרִיעָה.

גוֹתֵר גּוֹפֶר.

לִידָה¹².

¹¹ בראשית, ב', א'.

¹² על פי מסורת ישראל שלש לידות לו לאדם. לידה ראשונה לבטן אמו, לידה שניה בהגיחו מרחם אמו לעולם הזה, ולידה שלישית, עת נולד, במותו כאן עבורנו, לחיי העולם הבא. ועיין גשר החיים ג', פרק ו', ט', ובהקדמה. "הילודים למות והמתים לחיות" (אבות, ד', כ"ב). "נולד אדם מונין לו למיתה. מת מונין לו לחיים" (קהלת רבה ז' א'). ועוד.

פרק ד': לקחים ונחמה

נפתחת הדלת

(אוקלהומה סיטי, אוקלהומה)

אחד הזיכרונות הראשונים והבולטים שלי מאָפּי, עליו סיפרתי גם בהספדי אותה, הוא מאור הפנים בו היתה פותחת את דלת ביתנו באותם ימים רחוקים בשווי מבית הספר. מאור פנים שנשמר כל עשרות השנים אחר כך, עד ימיה האחרונים, בכל פעם שהייתי מגיע לראותם, וכך גם בבית החולים, בכל בוקר. עד השבוע האחרון.

ברם, המיוחד בזיכרון זה היה ועודו, שנשמר ואני בגובהי כילד, והיא גבוהה ממני בהרבה.

כך זה נשאר, גם כשגבהתי ממנה כמעט בראש.

וכך לעתים אזכרנה.

תמיד גדולה ממני.

שוב נפתחת עוד דלת,

באוצר זכרונות נוכחים.

ועיניך טובות, מחיכות,

לאותו ילד,

שהייתי אני.

והדלת נפתחת,

ואת כה גדולה,

וראשי אז נשען אל בטןך.

וחם לך אז סולל בי עוד דרך,

אל הגבר שיעוד אהיה.

ומשגבר הייתי, גדלתי,

ושערות שיבה בי שזורות,

אותה דלת עדין נפתחת,

אותו מבט מחיך, מאשר.

מי זה בא שוב אלינו הביתה?

אותו ילד,

זה הוא, לא אחר.

ליוויתי אותך וליווית גם אותי

(אוקלהומה סיטי, אוקלהומה)

המשנה באבות מלמדת את דברי התנא רבי יעקב ע"ה: רבי יעקב אומר, העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא. התקו עצמך בפרוודור, כדי שתכנס לטרקלין¹³:

ומפרש הרמב"ם ע"ה (שם): "טרקלין הוא ההיכל, ופרוודור הוא בית שער. המשל מבואר והכוונה ידועה שבעוה"ז יקנה האדם המעלות שבהן יזכה לעוה"ב, כי זה העולם אמנם הוא דרך ומעבר לעוה"ב".

כבר הזכרתי איך התעללתה אמא בימיה הקשים והמחישה בפועל עד כמה יכול אדם להיות רם מעלה גם במצב גופני כה קשה.

איך התייחסה באדיבות ובחום לכל מי שניגש אליה או טיפל בה.

תמיד אזכור איך התעוררה ביממתה האחרונה עלי אדמות, ובמצב של אפיסת כוחות ומבלי יכולת להזיז איבר, אמרה מילה טובה לאחת האחיות מששמעה את קולה, לאחר מספר ימים שזו לא היתה אצלה.

איך יכלה לחדור ללבו של כל אחד שבא עמה במגע.

אין הדבר אפשרי לולא אדם עובד על עצמו באופן קבוע בימי חזקו. ואמא תמיד עמלה לתקן עצמה והיתה עסוקה תדיר בחשבונות נפש.

בשיחות ארוכות שהיו לי עמה במהלך השנים, וגם בבית החולים, דיברה והזכירה את חשיבות הדבר עבורה, ואיך שהיא עובדת על עצמה בנושא

¹³ (מסכת אבות, ד' ט"ז)

זה או אחר.

ומה לקח הוא זה. ההכנה בפרוודור משמעה ניסיון אמיתי בעוד כחנו עמנו להיות טובים יותר ולו במעט, להכיר עצמנו בעוד נימה, להיטיב עם הסובבים אותנו עם עוד נתינה.

החיים הם כאן וההזדמנות היא עכשיו. ובדיוק כמו שהמתעמל בקביעות משפר את גמישותו וכושרו הגופני, כך המאמן את נפשו מסגל לעצמו עוד מעלות בתחומים בהם רוצה להשתפר, ואז החיים, או כמשל שטבעו חכמינו, הפרוודור, סלולים ובהירים אל מול דעת האדם.

א.

לא בגד, לא נעל,

לא קירות,

תכשיטים,

לא מטמון של זהב,

ולא הון או כספים.

הכל כּאן נשאר.

אין דבר נע

בהגיע אדם קץ ימים.

והעובדים להיותם ישרים,

במותם

נקראים הם

חיים.

מלזים האדם אף צרור מעשנים,

מבעדם תכני נפש נצפים.

מעלות ודעת שרכשנו,

עדי-עד עולמנו צורפים.

ב.

ממשיך הזימון,

כּף למדו חכמינו,

והנה

כּבר עברת

לטרקליו.

ולויתי אותך בפרוזדור

בדרךך להיכל עולמה.

אף מצד האמת יש לומר,

שלזית גם אותי

לצדך.

כי כלנו עדים של קרובינו,

גם בחוץ, גם בחדרי חדרים.

עדים גם לעמק לבנו,

מי בישר,

מי באמתחת כזבים.

ובקצה של דרכנו

עדים לעצמנו,

ואז הפה והלב

כּבר שוים.

האם בישר?

או בחשבונות רבים?

האם מנקדת אמת?

או בדמיונות ופחדים?

והרגעים הלכאורה קטנים,

הם בפעל

הגדולים בחיים.

והשגרה

משאת לב ברוכה.

ואתה

דע לה.

ג.

עדים לגבורה, התגברות.

עדים לעשר,

לשמחה בחלקנו.

עדים.

האם הִיא בנו כבוד כל אדם?

ומהו סף מעלות מדותינו.

ואת, אם, יפית בכל אלה,

בהו-צדק עד אנכי.

מנגב עוד דמעה

ומניד את ראשי,

היי נא מליצת ישר

גם לי.

חֶשֶׁב דְּרָכֶיךָ

(באשׁוּל, טַנְסִי - סִינְסִינְטִי, אוֹהִיו)

יודע אני שבהיבטים חשובים בחייה, הצליחה אמא מאוד.

היו לה חברויות טובות, מערכות יחסים קרובות עם ילדיה ונכדיה בהם השכילה לקשור עם כל אחד ואחת קשר אישי מיוחד, עקב כי היטיבה לחדור לעומק נפשו של כל אדם.

מידותיה הטובות ועדינותה אפשרו לכל שהיה מולה להרגיש חשוב ומיוחד.

היא עסקה כל ימיה במידה כזו או אחרת ביצירה, ואהבה את שעשתה. ובהיבטים אלה היתה עשירה מופלגת, שכן שמחה בחלקה עד מאוד.

בכל אחד ואחת. בכל קרוב, בכל חֶבְרָה, ובכל יצירה.

ותהא גם זו נחמתי.

דומה שגם כאן יש לקח חשוב ביחס לאדם. אם שואף האדם לְיִשְׁרוּת, אזי עליו לנסות שיהיו מעשיו נובעים מפנימיות הלב, מתוך ענווה, בעיניים פקוחות ומתבוננות, ומתוך חתירה לזהות מה נכון עבורו ובכלל.

נראה לעניות דעתי, שראוי לאדם לכוון עצמו לשיפור פנימי מתמיד, על ידי שיעיין לעתים תדירות במצבו ובהשקפת עולמו, אולי כל פעם בנושא אחר שבה, ואולי גם מדי פעם ביסודותיה. דומה, שאם לא יעצור להתבונן ולברר מניעי מעשיו ומהותם, ובמקביל לעשייתו ישאף גם להשלים עם חלקו בעולם ולהגיע לשמחה בו, אזי עלול יום אחד לגלות איך חלפו ועברו דברים שנראו כחשובים, אך למעשה היו אך חיצוניים ושטחיים, והתגלו כעשן כלה.

הנותן אדם דעתו לעמוד על נטיות נפשו ואופיו? ולאשר משתמע מכך, והוא העשרת הנפש בהתאם למהותה ולמתנותיה? העומד אדם על מידותיו, משתמש בהן מחד, ומשפרן מאידך? השווה הוא די זמן עם אשתו וילדיו? האם מקדיש זמן במערכות היחסים שלו עם קרוביו בבית ומחוץ ובהבנת מהותן? חברויות אמת? חסד לזולתו? המקיים את חלקו שניטע בו?

נדמה שאצל רוב בני האדם, חשיבה ממוקדת בעניינים אלה, שלא כצל חולף, היא לכל היותר משאת לב, וכזו שבדרך כלל "אין זמן" להתמקד בה באופן תדיר וקבוע.

והנפש לא תִּמְלָא.

רבו היבטים בנפשך

(סינסינטי, אוהיו)

במשך כל השנים הקפדתי לשוחח עם אמא בכל יום, ולפעמים יותר מפעם ביום.

מלבד שיחות חולין מהסוג של "מה נשמע" ו"איך אתם", ועדכון אישי על כל נכד עד הפרטים הקטנים, היו לנו במהלך השנים גם שיחות משמעותיות במגוון נושאים, אם טלפונית כאשר הייתי בדרכים, ואם כאשר נפגשנו.

בין נקודות האור בשהות היומית בת השבועות בבית החולים, היו שיחות ארוכות שניהלנו ממש עד השבוע האחרון לחיי אמא. מדי בוקר, אחרי ארוחת הבוקר שהייתי מביא לחדרה ולאחר ביקור הרופאים, היו לנו בדרך כלל כמה שעות "פנויות".

בשעות אלה הספקנו, מלבד השיחות המתבקשות על הנושא הרפואי, ההרגשה הכללית והשהיה בחדר 17, לעבור על מגוון נושאים, אישיים וכלליים, הנוגעים לתובנות חיים מחד, או לאירועים בולטים שקרו לנו במהלך השנים מאידך. שוחחנו על הסיפוק הרב שהיה לה מאומנותה, מהיות לה חברות כה רבות ותלמידות, על החלטות נכונות ושגויות שנעשו על ידי חברי המשפחה גרעינית במהלך השנים. עוד שוחחנו על שמחתה בבתים החמים המוקמים אט אט על ידי שני נכדיה הבכורים, ותקוותיה מנכדיה האחרים. על שמחתה בנינתה הטריה (שהייתה בת 33 חדשים באותו הזמן), ובזו הממשמשת ובאה ושלראותה לא זכתה.

ברמה האישית הרבתה אמא לומר לי במהלך השנים ובכל פעם שהייתי חולק עמה החלטה משמעותית, אישית, כלכלית או עקרונית, עד כמה "אני סומכת עליך". כך היה גם בכמה משיחותינו בחדר 17, כאשר נגענו גם

בני אדם לעמל יולדו¹⁴.

עמל גופם,

ועמל נפשם.

זה טבוע.

טוד בוראם.

כה נוצרו,

כה יצמחו,

והבררה בדם,

מה ראוי לעמלם.

במה ימלא,

יקר נפשם.

ונפש עמל, בונה בנינו¹⁵.

הוא מצבו בבוא יומו.

שכן אחרי מעשיו

נמשך לבבו¹⁶.

באשר יהלך, יהיה.

ובאשר יבחר, יחיה.

¹⁴ כי אדם לעמל יולד ובני רשף נגביהו עוף (איוב ה', ז')

¹⁵ נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו. (משלי ט"ז, כ"ו)

¹⁶ "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" ספר החינוך, ט"ז

בכמה נושאים מעין אלה.

יודע אני ועכשיו עוד יותר, שלא משנה מה גילך ונסיוןך כבן זוג, כאב, כמנהל או כמנהיג של אנשים ותהליכים, עד כמה תמיד היה נעים לשמוע אמירה מעין זו מאם או מאב. הורינו הם הגב ונקודת התמיכה הבלתי מעורערת שמאחורינו, ואף אם בחלוף השנים זכינו גם אנחנו להיות עבורם לגיבוי ותמיכה, לא משתנה תחושת הקבלה והאהבה ללא תנאי, שהיא כה חשובה לבריאות נפשו של האדם יהא גילו אשר יהיה.

בדיעבד היו כל אלה מעין סיכום וצוואה של נעימות, חכמת חיים וטוב לב.

רְבוּ הַיְבֵטִים בְּנַפְשָׁהּ,

טוֹבָה וְעֵדִינָה.

רְבוּ מַעֲלוֹת לְבַבְךָ,

אוֹהֶבֶת מְסוּרָה.

שְׂמַח אֲנִי, שְׂמַח מְאֹד.

בְּאוֹתָם רְגָעִים

רְשָׁיו

וְלֹא עוֹד,

בַּם מְסַרְתְּ כָּל שִׂדְעָתְךָ,

וְעֲלִינוּ יַחַד

בְּסִלְמוֹת שֶׁל דַּעַת.

אֲמִנִית וַיּוֹצֵרְתְּ,

מִדְרִיכָה וְחוֹשֶׁבֶת.

אִמָּא.

אִשָּׁה יְשָׁרָה.

וְגַם בְּשָׂבוּעוֹת אַחֲרוֹנַיִם

בְּחֶדֶר י"ז,

מְקוֹם פְּטִירְתְּךָ.

אֶתְּ עַל כְּרִסְתְּךָ,

וְאֲנִי לְנִגְדְּךָ.

נִסִּינוּ לְהִנְעִים מִצָּב כֹּה עֲצוּב

בְּשִׂיחָה וּבְשִׁחוּק,

בְּחִכְמָה וּבְטוֹב.

עַד כָּלוּ הַמַּלִּים,

שִׁקְטוּ הַצְּלִילִים.

וּבֵין הָעֲרָבִים

רְחִשׁוּ הַרוֹחוֹת.

אֲזָלוּ הַכּוֹחוֹת.

הַעֲרֵךְ יָמִים

(סינסינטי, אוהיו - בדפורד, פנסילבניה)

אמא ידעה להקשיב וידעה להביע. היתה לה יכולת להודות על האמת מחד גיסא, וגם לומר את אשר על לבה מאידך גיסא, והכל בנעימות ובטוב לבב.

אחד מהמפתחות להצלחתה להתחבר בטבעיות ובחן למספר כה רב ולמגוון רחב של אנשים, ולהעניק להם הרגשה כה טובה במגע עמה, היתה הערכתה הבסיסית, ממעמקי לבה, ל"אדמיות" של העומד מולה. נוספה לכך גם מידה גדושה של "עין טובה", לא רק כלפי עבודתיה ומושאי יצירתה, אלא בכלל, כלפי כל באי עולמה.

ברור לי שאני חב חוב גדול אם יש אי אילו מתכונות אלה גם בנו, הקרובים אליה. ויהיו אשר יהיו אלה שלמדתי או רכשתי, עלי להשכיל ככל יכולתי להעבירן גם לאהובי לבי.

לקח משמעותי עבורי נמצא בשאלות לא קלות, שצצות ועולות דווקא מתוך הידיעה שמה שהיה לא ישוב עוד.

מאז הליכתה, חושב אני לעתים: האם הראיתי לה די הערכה? האם הערכתה מספיק את עצם היותה חלק מחיינו, או שמא התייחסתי לכמה ממעלותיה ומעשיה כמובנים מאליהם? האם הערכתני את עבודותיה ויכולותיה היצירתית באופן הראוי, בידיעתי עד כמה היו חשובות לה? האם הראיתי לה עד כמה הערכתני את אהבתה לנכדיה, ואת נתינתה וכוונותיה, הטובות תמיד?

איני משוכנע שהתשובה חיובית לכל השאלות האלה, אולי רק לחלקן. נראה שבמשך זמן רב אוסיף להרהר בהן מדי פעם.

ברם, לקח ברור אחד עולה מזימונן של שאלות אלה דווקא עכשיו, אחרי לכתה, והוא עד כמה חשוב להתמקד בהערכת חשיבותם של אלה שנותרו.

על כולנו ללמוד להעריך את חשיבותם של אלה המהווים חלק מחיינו ולשמוח בהם. הם עֲדֵי התקדמותנו, שזומנו דווקא לנו, נושאים עמנו בעול ובשמחה, מחכימים אותנו כמתחנכים וכמתחנכים, ומלווים אותנו במסע החיים. ואם שכחנו או שאיננו עושים מספיק לשם כך, אזי יש לעצור ולנסות לתקן.

עלינו לזכור שמגיע שלב שבו כבר אי אפשר לתקן. בלכתו של אחר או, עד מאה ועשרים, בלכתנו שלנו בבוא העת. ויקרים דברי הסנדלר הפשוט, שכנו של רבי ישראל מסלנט ע"ה: **"כל זמן שהנר דולק, אפשר לתקן"**.

קל לאדם לבקר, להתמרמר, לשמר משקעים ואז לצקצק בלשונו בלכת קרוב או רחוק. ברם, חכמה גדולה יותר היא ללמוד להעריך את הקיים, גם אם אינו "מושלם" כביכול, כרצוננו או כדמיוננו (וכי אנחנו מושלמים?).

גם אם יש משקעים קודמים או שהצטברו מתחים, עלינו לנסות ולהתמקד בטוב ובנקודות זכות מקלות. או אז נמצא שיחסנו לְאָחֵר מתחמם, גם אם ראויה עוד עבודה על הנקודות הפחות טובות.

חכמה גדולה היא ללמוד לראות את הטוב בזולתנו, להשתתף בכל לב בשמחת ברכתם ולפרגן לאחרים כפי שנשמח שיפרגנו לנו, שהרי חלקו של אחר לעולם אין הוא חלקנו, ואינו בא על חשבוננו.

התעסקות יתר בפגמיו של אחר, חוסר שביעות רצון מתמידה מאהוב או מקרוב, הגם שלפעמים הבסיס להם מוצדק, נובעים פעמים רבות מחוסר רצון להתמודד עם פגמים או קשיים בתוכנו. ענין זה מהווה נדבך בבעיה כללית יותר, התוקפת את האדם ומזיקה לו תדיר, והיא מיקודו בחיצוניות,

בדברים הרחוקים כביכול מפנימיותו.

חלק מהנטייה לבקר, לקטלג ולהצר עין בזולת, נובע מהתחמקותו של האדם לעיין בפנימיותו שלו. יתירה מכך, ידוע מאמרם של חכמינו ז"ל ש"כל הפוסל... במומו פוסל"¹⁷, מאמר המדגים בלשון קצרה ועקרונית, כיצד נוח לו לאדם למתוח ביקורת ולפסול את מעשי האחר דווקא על רקע פגמיו שלו עצמו, שאותם הוא מיטיב לזהות, אך נוח לו להתמקד בקיומם אך בזולתו.

נצל, אחי, כל רגע,	קדש אהוביה,
כי פעשו יחלה.	יקר אוהביה.
האט,	כפד כל
חדל רדה.	באי עולמה.
הבט משמעותו	שב אדם.
כי רבה.	חשב נפשה.
יקרת ימיה,	שב אדם.
חפשי.	שב תחתייה.
ובודאי תמצא.	
כצל של עוף שמים,	הקשב,
כה עוברים רגעי חיים.	ומסר.
ראה אדם,	ישר לבבה.
הערה שנים.	קבל,
	השכל,
	ושמח בימיה.

¹⁷ "ותני כל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחא לעולם ואמר שמואל במומו פוסל" תלמוד בבלי, מסכת קידושין ע', ב'

מה היה לך, הנשברת?

(בדפורד, פנסילבניה)

זיקה אחדותית ומסורת מופלאה

מיום אבחון המחלה הקשה, ולאחר שקראתי מאמרים רבים אודותיה בימים שלאחר תשעה באב, הבנתי היטב את חומרת מצבה של אמי. מאמרים, תיאורי מקרים, ומחקרים מרחבי העולם הראו ממוצע שרידות של 30 יום אצל חולים בעלי רקע זהה (ואכן גם אמא הלכה כאמור לעולמה 31 יום בדיוק לאחר האבחון). עד השבוע האחרון שמרתי לעצמי מידע זה ונלחמנו כדי "לנצח את הסטטיסטיקה" שהיא תמיד אך ניתוח כמותי בדיעבד.

במהלך הימים בחדר י"ז, התבוננתי רבות על מהלך העניינים שקדמו למצב הבייש אליו נקלענו, ושעל כמה מהם כתבתי בחלקים קודמים של חיבור קצר זה. לא יכולתי שלא לשאול את אשר שואלים בני אדם רבים בכל הדורות: מה זאת היה לנו? מה היה לך אמי שכשל גופך באופן כה פתאומי נדיר ותקיף? מה ניתן ללמוד גם ממצב קשה זה? רואה אני ערך רב בעצם המחשבה על כך, גם אם התשובות לחלק מן השאלות אינן אפשריות.

חלק ממחשבותי בנושא התמקדו בזיקה לכאורה ובהתאמה שבין גוף ונפש. זיקה ברורה ואחדותית ביניהם ניכרת כאשר מסמיק אדם בהרגשת בוש, מצטמרר ממחשבה כלשהי או לוקה ביתר לחץ דם מפאת כעסו. יש דרגה נוספת ובה אינה מזוהה זיקה כזו ישירות, אלא אך לאחר מחקר וניסוי גם באיברים שאינם גלויים לעין. דוגמא לכך היא חוסר סדר בפעילות של בלוטה או דלקתיות, שידוע כיום שנובעות במקרים מסוימים מלחץ נפשי ועוד כגון זו.

דרגה נוספת, שלישית, רווחת במקורות רבים ואצל חכמינו ובראשם

הרמב"ם ע"ה, המצביעים על כך שהזיקה מגיעה, בנוסף לנ"ל, לעומק נוסף, עד כדי שלעתים יחלה אדם בשלמות גופו, גם כתוצאה מחוסר איזון כלשהו במידותיו ובדעותיו, כגון אם עשה דבר מה חריג שנגד במאוד את השקפת עולמו, או כעס לאורך זמן, מה שהחליש את גופו¹⁸.

מסורת ישראל מלמדת שטרם חורבן בית ראשון, ובמשך כל תקופת הנבואה, היו נביאים ונביאות רבים בישראל שמספרם עלה על מאות אלפים במצטבר¹⁹. דבריהם של מעטים מהם נכתבו לדורות, והם אלה שאליהם התוועדנו מבעד לסיפורי התנ"ך, אך כאמור היו גם רבים אחרים.

הרמב"ן²⁰ ע"ה, מתאר בפירושו לתורה (ויקרא כ"ו, י"א) שבתקופת הנבואה (עד חורבן בית ראשון) היו הצדיקים שבישראל של אותה עת דורשים נביאים ולא ברופאים עת היו לוקים במחלה, וזו לשונו:

"וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה עוון שיחלו, לא ידרשו ברופאים רק בנביאים כענין חזקיהו בחלותו".

גם הרמב"ם מעיר בהקדמתו לפירוש המשנה:

"ובכל ענייניהם היו שואלים את הנביאים... לפי שה' העמיד לנו את הנביאים לכל משאלותינו... נשאל אותם בכל עניינינו הכלליים והפרטיים".

לפי העולה מהתיאורים הנ"ל, כאשר היה לאדם מחוש, כאב או מחלה, היה יכול לגשת לנביא כדי להבין דרכו אם הכאב נובע משורש נפשי, שבתיקונו יעבור הכאב, או שנובע אך מסיבה טבעית או אולי משילוב שניהם. הרמב"ם אף הרחיב את תיאור השאלות לכלל נושאים "כלליים ופרטיים" הכוללים

¹⁸ "וְהָיָה כִּי יִסָּר כָּעֵס מִלִּבָּהּ וְהֵעֵבֶר רָעָה מִבְּשָׂרָהּ..." (קהלת י"א י')

¹⁹ מסכת מגילה י"ד א': "כדתניא הרבה נביאים עמדו להם לישראל כפלים כיוצאי מצרים אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה ושלא הוצרכה לא נכתבה"

²⁰ הרמב"ן, רבי משה בן נחמן (ד'תתקנ"ד, 1194 - י"א בניסן ה'ל', 4 באפריל 1270)

כמובן את הרפואיים או הנפשיים. הנחת היסוד בפעולה בדרך כזו היא קבלת היות קשר הדוק, אחדותי ובלתי נפרד בין מצב רוחני למצב גופני, ועוד יותר מכך: קשר שניתן לזהותו.

בהעדר נבואה - חשבון נפש

נפלא היה הדבר לו יכולנו לקבל תמונה נפשית רפואית מלאה וברורה שמשלבת תפישה הרמונית ואחדותית בין גוף לנפש, ושבעקבותיה יכולנו לעסוק תמיד בהשלמת שניהם. מה יפה הקריאה לתפישה מעין זו המציבה שאיפה לבהירות מלאה ומאוזנת בין כל היבטי האדם.

ברם, בעוונותינו ובהיעדר נבואה, אבדה עוצמה מההזדמנות להפקת התעלות נפשית מפגעי גוף ומבירור כה בהיר בהתאם למסורתנו שבימי קדם, ואין עוד בידינו לשייך מיחוישים למצב נפשי באופן ישיר ומדויק, אלא אך לפעמים ואך באופן כללי ביותר.

לא זו בלבד, אלא שברוב מוחלט של המקרים, בצדק רב ומתוך אחריות, ניגש לרופא מומחה ונקבל תמונה רפואית מדעית מדויקת ככל האפשר וטיפול תואם, וזאת ללא קשר לתפישתו הפילוסופית של הרופא באשר למהות האדם ולעבודתו על מידותיו. בודאי שנדרוש שבעל המקצוע יתייחס אלינו כאל בני אדם בעלי נפש ולא כאל חפצים דוממים או מכונות. ואכן, דומה שבשנים האחרונות יש בנקודה זו דגש מסוים לחיוב גם ברפואה המערבית.

לכן ברור הדבר, שעל אדם לקבל טיפול רפואי מובהק לפי מיטב הידע העכשווי כחלק מחובתו לשמור על חייו. יתרה מכך, עלינו גם להיזהר עד מאוד שלא לחטוא בדמיונות, ולקשור במסווה של ידע דברים שאין קשר אמיתי ביניהם.

למרות האמור לעיל, וכזכר למה שהיה, ומתוך תקווה אמיתית לשובה של בהירות נבואית וְחִכְמָה ביום מן הימים, נותר לנו עדיין כלי רב עוצמה להכרת עצמנו.

כלי זה הוא "חשבון הנפש".

כפי שכבר הזכרנו למעלה, מפאת עיסוקיו הרבים ובעיצומו של מרוץ החיים, לא מרבה האדם העסוק לעיין בהיבטי נפשו או במניעי פעולותיו, מתוך רצון ליודעם, לשפטם ולשפרם, אלא אם (כך, לצערנו, בדרך כלל) מגיע חלילה זמן משבר משפחתי או אישי.

או אז עוצר האדם ומתחיל לעיין למה ועל מה היה לו כך.

זה היסוד לדברי שלמה המלך²¹: **"טוֹב לָלֶכֶת אֶל בַּיִת אֲבָל מְלָכֶת אֶל בַּיִת מְשֻׁתָּה בְּאֶשֶׁר הוּא סוֹף כָּל הָאָדָם וְהַחֵי יִתֵּן אֶל לְבוֹ"**. אירוע דרמטי כפטירה מחייב את האדם לעצור ולחשוב, מה שאכן טוב עבורו ("טוב ללכת אל בית אבל", ובוודאי טוב מבילוי זמנו לריק ("בית משתנה"). ברגעים כאלה, מוצבת מול אדם רגיש סוג של מְרָאָה, בראותו שלא לעולם חוסן, ושכל זמן שחולף הוא רב-משמעות ולא ישוב עוד.

אך גם אם אין בו מיחוש או מקרה מכאיב ומהותי כפטירה, ובתווך השלם בין מחוש קל למחלה חריפה יותר, לא עלינו, הרי שאותו עקרון תקף: עצור וחשוב. שהרי עצירה והתבוננות, היינו - חשבון (לשון חישוב ומחשבה), הן תמיד מועילות.

²¹ מגילת קהלת ז', ב'

משהו חיובי גם כאשר נגזר עלינו לכאוב.

לצערנו, פעמים רבות לא מתרחש חשבון נפש כלל, שהרי כולנו עסוקים,

עייפים, או מעדיפים לבלות "בבית משתה" כדברי החכם מכל אדם מעלה.

אך בכל מקרה, יכול אדם להרוויח כך עוד השלמה או תיקון לנפשו, מה שבוודאי יועיל לחייו.

אמירתו של שלמה המלך מניחה אף היא יחסי גומלין בין גוף ונפש. "החי"נותן "אל לבו" עת מתמקדת הנפש בסופיות חיי הגוף, ומתעוררת למחשבה ופעולה בעקבות התמקדותה זו.

כלי נאה ומועיל

אחד הכלים המועילים בהקשר זה, הוא חשבון שיכול האדם לעשות עם עצמו, והקשור במיוחד המסוים עצמו.

אדם יכול לעצור ולהרהר בנפשו, כעין יד וזכר למסורת ישראל מחד גיסא, בעודו עוזר ומקדם את עצמו מאידך גיסא.

אם כואבת לאדם השן, לדוגמא, או אם מתפשט נגע בגרונו, הרי שיש כאן מלבד הצורך המידי לקחת משככי כאבים או אנטיביוטיקה, גם הזדמנות להרהר כמיטב שיפוטו אם היה לאחרונה פגם בדרך בה השתמש באיבר הכואב.

בדוגמאות שהבאנו הקשורות לפיו, יכול האדם לחשב בנפשו כיצד הוא מדבר, האם בעזות או בנועם? האם מרכל או נמנע מכך? מתי הוא מפקיר מילותיו ומתי מדייק? האם הוא אוכל כראוי, וכיצד? האם אוכל ומדבר בגסות או בהערכה לאוכל, ובמקרה שיחה לאדם שכנגדו? וכן שאר דברים הקשורים לשימוש בפיו.

בהתאם לחשבוננו, יתכבד ויתקן. וגם זה, ואולי בייחוד זה, הוא תיקון עולם.

כפי שהדגשנו לעיל, אין בידינו לדעת שיש קשר ישיר או עקיף בין פגם זה או אחר שימצא לבין כאבו, ושיש להיזהר עד מאד מדמיונות שווא. לכן כלי זה הוא אך דוגמא ממגוון כלים אפשריים שמכנם המשותף הוא עצם העצירה והמחשבה. אך נראה לכותב שורות אלה, שבין אם באמצעות כלי נאה זה ובין אם באמצעות אחר, גישה מעין זו מעניקה הזדמנות להפיק

א.

מדוע גופך נלחם בעצמו?

מה טרש דבר,

מה פנימו

מה תוכו?

האם היו דברים

שנגדדם התקוממת

ובכל זאת שקטת ובדממה נשאת?

האם התלבטת,

האם התיסרת?

מה היה לך, אמי, השנה,

הנשברת?

ב.

לא לנו הידע,

כבר פסקה נבואה.

סודך ליראך.

עד עת גאלה.

אך לקח אשמע

בהגות, בדממה.

הא אף הוא עזר

לעלוי נשמתה.

ג.

חשובות שמים אינם ידועים.

חלפה נבואה זה אלפים בשנים.

וכבר פתב החכם²² בתוכחותיו

דברים במ חפצתי

כמוצא שלל רב.

הנה פונה היום,

אין רגע עומד.

ולעולם לא תדעי

מה בסופו ינלד.

לכו, נפשי, הכיני צידה לרב.

אל נא תמעטי,

בקשי לך הטוב.

בעוד בחיים חיתך

ויש לאל ידך.

שהאמת חיה לחפציה,

מתגלה הודה למבקשיה.

נאווה לאוהביה,

נאווה לתמימים.

לא בשמים היא

ולא מעבר לימים.

חשבי פנימיותך,

חשבון-מחשבה.

מה לך נפשי,

למה את זקוקה?

מהי אמת?

ומהי בדעה?

ד.

בקש בכל עת אחדות לנפשך.

היה נאמן בכל מאודה.

ברר הסתירות

שתדיר קימות.

זה בהיר לנפשך

ובריא לגופך.

זו מהות העולם,

זו תכלית המסע.

זה מותר המדבר

מפל נפש חיה.

שאינ אמת חוששת

משום שאלה.

משום קשיה, "לכאורה"

או שלילה.

זה החותם²³,

זו מהות הפרוידור,

והבררה בדינו

פיצד נעבר.

²³ "דאמר רבי חנינא: חותמו של הקב"ה אמת" (תלמוד בבלי, מסכת שבת, נ"ה, א)

²² רבינו בחיי אבן פקודה (1120-1050)

בְּנֵי הַתְּעֵלוֹת בַּחוּף נַחֲמָה

(מנהטן, ניו יורק)

אחד המראות הטבועים בזיכרונו של כל מי שכבר עמד על דעתו ב-11.9.2001, הוא מראה מטוסי הנוסעים המתרסקים בעוצמה ונבלעים אל תוך בנייני התאומים הרמים, שפיארו במשך כחצי יובל את קו הרקיע של העיר הגדולה.

התמוטטותם של הבניינים על כל יושביהם, ענני העשן והאָפֶר, מראה הניצולים הבורחים מהמקום מכוסי אבק ורסיסים, ושברי הבניינים ההרוסים עת התבהרו השמים, נחרתו בעצב, לעד, בלבם של כל שוחרי החיים והחירות באשר הם.

סיימתי את מסעי ממערב למזרח בכניסה אל הכרך הגדול כחודש וחצי לאחר תחילתה של השנה השבע עשרה לפיגוע הנורא, וכשני חדשים מיום פטירתה של אמי. במהלך ימי המסע שבכל אחד ואחד מהם נכתב קטע מספר זה, נעו רגשותיי בין עצב רב להשלמה, ובעיקר בתנועה, הן פיזית מעצם המרחקים הרבים שגמעתי, והן מחשבתית ורגשית, מעצם ההתעסקות הרציפה באבל, בכתובה ובחוויה הקשה של השבועות שקדמו למסע, ומאז ימי בין המצרים.

במהלך השנים ביקרתי באתר נפילת בנייני התאומים מספר לא מועט של פעמים וליוויתי כצופה מרחוק ומקרוב את תהליך הפינוי, הניקיון, חידוש היסודות, הנצחת הנופלים והשלמת הקמתו של בנין חדש, שכוון על ידי המתכננים והמבצעים להגיע לגובה של 1776 רגל, כשנת הכרזת עצמאותם למניינם.

בביקורי במקום התפעלתי בכל פעם מחדש הן מנחישותם ומרוחם של

האמריקאים בעצם תכנונו והקמתו של בנין חדש כתגובה לרצח ההמוני הנתעב, והן בדגש שנתנו לזיכרון הנופלים באנדרטה המופלאה שהקימו במקום, כמו גם במוזיאון הנרחב שנפתח לאחרונה על מנת להנציח ולהזכיר את מאורעות אותו יום.

אכן חביב אדם שנברא בְּצֶלֶם. שעצם עמידתו של הבנין החדש מְהֵנָה עדות נאמנה לתפארת רוח האדם ומהותה, בהילחמו בְּהֶרֶס באמצעות בניה, בחורבן דרך תקומה, ובְּרֶשֶׁע דרך העמדת בנין של טוב וצדק.

בזעיר-אנפין, ישנם קווי דמיון בין שהתרחש בכרך הגדול מאז נפילת התאומים ועד ליום עמידת הבנין החדש, לבין מסעו ההיסטורי של עם ישראל למוד התלאות. במשך אלפי שנים של עלילות דם, רדיפות, גירושים וניסיונות שמד, ובראשם השואה האיומה, המשיכו אנשי עַמְנוּ להעמיד בכל פעם מחדש מגדלורים של חכמה, של תקווה, של תקומה, של אמת ושל צדק. כל גירוש ופיזור ברחבי תבל, כל מעשה טבח, כל שריפה של ספרים וכתבים, או רצח של גדולים מלאי רוח וחכמה כספרי תורה חיים, לא הרפתה את עמידתם האיתנה של בני עמנו.

תמיד קמו לנו גיבורי רוח להמשיך וללכת, להתעלות מחדש, ללמוד ולהקים בניינים חדשים של ידע, של חכמת לב, של גמילות חסדים, של חינוך דורות חדשים, ושל עשייה ותקומה מחודשת ברוח ובחומר. ואכן, בפיגועי ה-11.9 מהווה גם העם האמריקני דוגמה מוחשית ונאה לבנין שכזה בחומר וברוח איתנה, שעלה מתוך אודים עשנים וכאב על אלפי קורבנות.

ומתולדות הכלל יש ללמוד גם לְפָרֵט. כל אחד ואחת יכולים ללמוד מכך גם לאבלם הפרטי: יש להקים על היסודות שהיו, לבנות מחדש, להינחם בבנין ובזיכרון, ולהמשיך ולעלות בסולמו של מסע החיים, שהאובדן הוא חלק בלתי נפרד ממנו.

באחד ממכתביו כותב²⁴ הרב שלמה וולבה ע"ה את אחד מלימודיו בפרשת חיי שרה אודות משמעותה של נחמה. הפסוק (בראשית כ"ד, ס"ז) מתאר את נחמתו של יצחק שנהייתה אפשרית רק עם הגעתה של רבקה והקמתם את ביתם: **"וַיְבָאָה יִצְחָק הָאֵהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ, וַיִּקַּח אֶת רִבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיְאַהֲבֶהָ, וַיִּנְחָם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ"**.

מבאר רש"י עפ"י מדרש חז"ל, שעם בואה של רבקה חזרו לאוהל שלושה דברים שנעדרו ממנו בשלוש השנים שאחרי פטירתה: הנר הדולק, הברכה שבעיסה, והענן שמעל האוהל²⁵. יצחק אבינו ע"ה התנחם מפטירתה של שרה אמו רק משחזרו לאוהלה כל אותן מדרגות שהיו בו בחייה עם הקמת בניינו החדש עם רבקה, וזו היתה נחמתו.

מסביר שם הרב וולבה, שאין משמעה של נחמה שכחת האָבֶל, כי אם התעלות למדרגה גבוהה מזו בה היינו קודם, שהרי שבה הברכה לאוהל למרות היעדר שרה, היינו, למרות חסרונה של המשענת שקיבלנו מהנפטר בעודו בחייו.

בכל גיל של האָבֶל ושל הנפטר, העֵלֶם המשענת היציבה על ביטוייה הרבים (שמחה בהיותו, דוגמא אישית, תמיכה, ועוד), יכול לרפות את נפש המתאבלים ולערערם. הצלחתנו לְהַפְנוֹת בחזרה לדרגה בה היינו קודם לפטירה, ואולי להתעלות עליה אף ללא הנפטר שהלך, מהווה נחמה למרות מידה של אבל וחלל שיישארו תמיד.

ברם, החזרה לדרגה הקודמת היא בהקמת בנין חדש על יסודות זה שנלקח. כזה הוא אחד מסודות שרידותנו כעם, וכזה גם מעשה האמריקאים כאמור.

²⁴ אגרות וכתבים א', ע"מ ע"ח
²⁵ יש לבאר את משמעותם של שלשת אלה דווקא, אך אין זו מטרת הדברים, כי אם להדגיש את חזרתם כחלק מהותי בנחמתו של יצחק.

נישואי יצחק ורבקה והנחמה עם הקמת ביתם החדש, הם רק דוגמא. אפשר ליישם עקרון זה גם בדרכים נוספות, כגון חינוך הדורות הבאים, בנין ושיפור מידותינו שלנו, ובעיקר השתדלות לְלַמֵּד ולקיים את מעלותיו של הנפטר בקרוביו וחבריו שנותרו, על מנת שיזכו וימשיכו, את מורשתו הרוחנית בשנים ולדורות הבאים.

יה"ר שנזכה גם אנחנו בכך, ו שנזכה כולנו לראות בימינו את התגשמות דבריו של ישעיהו הנביא (כ"ה, ח') **"בְּלַעַע הַמָּוֶת לְנִצָּחַ וּמָחָה ה' אֱלֹקִים דְּמִעָה מֵעַל כָּל פְּנִים וְחָרְפַת עֲמוֹ יָסִיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ כִּי ה' דִּבֶּר"**.

א.

הזמן הוא מרפא לכל נפש.
סופר שעון פעימותיו.
ועם כל יום שעובר מתקנה גם הרגש.
עת לקום לנחומיו.

בנין של רוח גדולה,
בנין חרות ותקומה,
מתנוסס בשמי הכפר הכחלים.
אין זה סוף אבל,
אף זו עת נחמה,
ראה מה עלה משברים בווערים.

ב.

כָּל אֶחָד הַתְּבוֹנְנֵתִי
מְשַׁלֵּל אַרְוָעִים.
בֵּין אִם זְדוֹן רְשָׁעִים,
מַעֲשֵׂה אַנְשִׁים
אוּ מַחְלוֹת וּפְגָעִים,
שֶׁלֹּא בָּנוּ תְלוּיִים.

משואת בני עמנו,
מטרור מרצחים,
מאבדן של הכלל
ובישיבת אבלים.

בבטחון,

באמונה,

וביראת רוממות,

רוח אדם מתעלה לתכליתה,

לגבהים חדשים מי שערים,

על אודים עשנים

על עקבות של אבדן.

יכל אדם לרדת

אף בוחר לעלות,

כף רואים נכוחות

במעשי הדורות.

ומעידים אחרים

שתמיד תותר

שאריית של אבל,

חלל וחסר.

זהו חלק ממעגל החיים.

ונחמה משמעה

בנינים חדשים.

ג.

וינחם יצחק אחרי אמו.²⁶

ששה ושלושים

ירחים, כשנות דור.²⁷

בבנין של קדשה

חזר לאהל האור.

הנחמה היא בנין

גם אם אבל נותר,

ועילוי נשמתך

הוא דרך מי שנשאר.

נחמה היא המשך

על יסודות בנינה.

היא תקנה להוסיף

על שלמדנו ממך.

היא שיוצאי חלציה

ימשיכו דרכך.

בבנינים חדשים

קיימו צואתך.

למדו ממדות,

מגמילות חסדים,

מחשובון נפש תדיר

ומהערכת שרשים.

איירו פנים, יקרינו אורה,

יזכרו כל אדם, כי בצלם גברא.

יראו יחודי²⁸,

תמכו צעדיו,

יודו על אמת

בישר לבב.

ד' בשבט

עד²⁹

י' באול.

היי שלום,

אמא.

²⁶ וַיְבָאֵךָ יִצְחָק הַאֵהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשְׁיָה וַיֵּאֱהָבֶךָ וַיִּנְחַם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ.
(בראשית כ"ד, ס"ז)

²⁷ 36 חדשים עברו בין פטירתה של שרה לבואה של רבקה.

²⁸ אלוקים ואדם

²⁹ עד הוא גם - 74 שנות חייה.

מילות תודה

"ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך" (איוב א', כ"א).

"חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה" (ברכות ט', ה').

לא ניתן לסיים ללא כמה מילות הערכה ותודה לכמה אנשים אהובים ויקרים ובראשם אשתי אהובת נפשי, אשת החיל, שחיוכה כאביב של סיון הפורח בי, ושהעירה והאירה שינויים חשובים בגרסא ראשונית של ספר קטן זה. תמיכתה בי לאורך כל התקופה המתגרת האחרונה ובכלל, היא מעבר למילים.

לאחותי האהובה הטובה והיקרה אביטל שעברה עמי שכם אל שכם את כל תהליך הטיפול באמנו, שאך מעט ממנו תואר לעיל, ושטוב ליבה וטיפולו המסור בהורינו הם זכות שתעמוד לה לעד.

לילדי האהובים יותם, דוד, דסי, זאבי, ואילה, ולכלתי האהובה רחלי, שנוכחותם ואהבתם בחיינו היא אור יקרות, וכמובן בטי הקטנה שניחמה את אמא בליל אחרון ואותנו בימים ובחדשים שלאחר מכן בשתי תקופות השבעה.

לאחייני היקרים והנאמנים עדן זהר יובל נעם ודור, וכמובן גם לאיתי רגבי שתמכו במסירות רבה באחותי אביטל ובאבי אברהם- סבם ז"ל.

לדודה נטע אחותה האהובה וחברתה של אמא, שתמכה והוסיפה לה עוד כח ועידוד בשבועות אחרונים.

לצוות היחידה ההמטולוגית בבית החולים מאיר בכפר סבא בהובלתו של פרופסור מרטין אליס, ד"ר יוקלה, ד"ר צורף וכל המחלקה בפנימית א'

ובמיוחד אולגה, אילן, בהיה, עמל, חאלד, מיכל של הלילה ומיכל של היום.. יעל, ויקי, והיוט, וכל שאר הצוות על טיפול מסור ובלתי נשכח שמעט מזעיר הדים ממנו תועדו גם כאן.

לגיסתי המסורה והאהובה ד"ר אריאלה סטרלינג, ולחברי הקרוב שהוא גם גיסי האהוב ניר גרינברגר שהיו שם תמיד עם מידע ועצות חכמות בזמן הנכון.

לידידי אורי שרון שהעיר האיר וערך במסירות ובמקצועיות רבה גרסא טרום סופית של ספר זה.

לחברותיה של אמא שהן רבות מכדי למנות, אך במיוחד תודה על התמיכה בימי האשפוז ועל הסיוע בהקמת תערוכת תלמידות השנה האחרונה לאחר פטירתה של אמא: ליפית, אירנה, זהבה, מרים, ניצה סימונה יפה ואיבון, ולכל צוות המשכן לאמנויות ברעננה בהובלתה של סיגי.

לחברת פורד על המוסטנג 5.0GT שליווה אותי בנהמת מנוע עריבה מחוף לחוף.

ולכל מעגל המנחמים.

ועולם חסד יבנה.